

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kara

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

**„AMÍG EGY ASSZONY ELJUT ODÁIG”
MAGYAR BESTSELLER ÍRÓNŐK A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN**

VARGA VIRÁG

BUDAPEST, 2010

(1. Bevezetés) Amennyiben a bestsellereket (tágabban az irodalmat) választjuk vizsgálatunk tárgyául, elkerülhetetlen, hogy bizonyos módon ne térjünk vissza a termelés (alkotás) és a fogyasztás (olvasás) kérdéséhez, még akkor sem, ha a modernség képének megkonstruálásában magához a „fogyasztáshoz” nem mindig a legkedvezőbb asszociációk társultak. Bár a bestseller kérdését jobbára az ipari kereskedelem tartozékának látják, amelyet elsősorban „a tömegtermeléssel”, a „tömegfogyasztással” kötnek össze, amelyek előállítása azon a kapitalista gondolon alapul, hogy a befektetésnek minél előbb meg kell térülnie, Sutherland egyáltalán nem tulajdonított nagy jelentőséget egy bestseller értelmezésében a megjelenő újságkritikáknak, holott, hogy egy (amúgy) nagy példányszámban megjelenő könyv milyen tartósággal van jelen az irodalomértésben, számolhat-e hosszú életű sikerekkel, abból a szempontból egyáltalán nem elhanyagolható tényezőként jelenik meg, hogy megszületése idején milyen fórumok, intézmények és miképpen nyilatkoztak róla. Az általam tárgyalt írók műveihez néha a legkülönbözőbb, előítéleteken alapuló olvasási attitűdök társultak: az írók könyveihez többnyire meglehetősen szkeptikusan fordult a kritika, sikerüket gyanú kísérte, legvégül (szerintük jól körvonalazható) „női” olvasótáborukat sem kímélték.

Az értekezés szerzőjének hipotézise, hogy (a) egyes kiemelkedő példányszámot elért könyvek szerzői valamilyen módon kevésbé vagy nagyon is jelentős pozíciót foglalnak el „a irodalmi mezőben” már a bestsellerek megjelenése előtt, (b) esetleg nem függetlenek írójuk kulturális-politikai viszonyaitól, (c) ugyanakkor újraolvasásuk és kritikai fogadtatásuk tanulmányozása tágabban szolgáltat tanulságot a „populáris műveket” érintő az irodalomértésről és annak történetéről is, azt sem feledve, hogy (d) A 20. század voltaképpen a szerző kultuszának évszázada, amely szakítani látszik a közönségnek korábban hízolgően beállított „elátkozott művészlét” képével; megkérdőjeleződött, hogy lehetséges lenne a nagy műalkotások felfedezése írójuk halála után is, néhány egészen speciális esettől eltekintve, mint az évszázadokkal azelőtt megszületett művek, egy „jelentős” szerző ismeretlen alkotása, a dokumentumként értékelt szöveg, vagy a diktatúrák által tiltásra kerülő művek. Amit tehát Tinjanov írt a különböző korszakok „irodalmi tényeinek” felbukkanásáról, eltűnéséről, az a múlt századi írásbeli kultúrához kapcsolódva a könyvkiadás és fogadtatás körülményeit tekintve meglehetősen determinálnak tűnik – amivel kapcsolatban maguknak a sikeríróknak sem voltak kételyei. A szerző kultusza új értelmet nyer, amely a (poszt)modernitásban visszatér, erőteljesen kapcsolódva a termelés/fogyasztás képéhez, miszerint a könyvek írói

„nem alkotnak”, hanem „erőfeszítést tesznek”, és úgy dolgoznak, mint a hivatalnokok, történészek, termékek előállítói. Az értekezés szerzője szerint igazolódik az, amit György Péter úgy fogalmazott meg, hogy „a fogyasztás és az olvasás nem egymástól eltérő fogalom és társadalmi gyakorlat, nem két külön világ”.

(2. *Egy női regényíró sikerei és/(a)vagy kultusza? Tormay Cécile*) Felvetődött a szakirodalomban, hogy (a) nemzetállamok, főleg a nacionalista nemzetfelfogás valódi szubjektumukat „férfiként” határozza meg, (b) az értekezés szerzőjének álláspontja viszont az, hogy az ilyen típusú társadalmak kitermelték a maguk „női szubjektumát” is, amely „norma”-ként, elvárásként volt jelen a hivatalos propagandában. Az ilyen módon megkomponált „nő” képe azonban nemcsak a közéleti megszólalásokhoz kapcsolva került be a diskurzusba, hanem maguk a nők is hozzájárultak egyes műveikkel ezeknek a megkonstruálásához például Tormay Cécile „hírhedt” művével, a *Bujdosó könyv*vel. Tormay politikai kisajátítása ellen tiltakoznak, ám valószínűleg az értelmezés „vakfoltjának” lenne tekinthető, ha a jelenkori sikereit, kultuszát nem hoznánk összefüggésbe politikai tartalmakkal. (c) A következő fejezetek Tormay Cécile pályaképének összegzését tűzték ki céljukul (nem kultuszkutatását), valamint novelláinak, regényeinek újraolvasását, amelynek (egyébként) háttérében az az irodalomtudományi feltételezés áll, mely szerint az adott mű hosszan tartó sikeréhez több tényezőnek kell hozzájárulnia, az adott szövegekhez járó szimbolikus gyakorlat egy – Bourdieu-vel élve – az „irodalmi mezőben” „jól” konstituált írónőhöz járul(t). Ez talán kicsit árnyaltabban jelent meg még az 1910-es évek közepén megjelent könyveiben Az *Emberek a kövek között* (1911) egy az „indusztriális” világtól érintetlen, izolált világban játszódik, a történetek egy pásztorlány, Jella nézőpontjából láthatók, egy a tudatlanságában, érzelmeiben, akaratában kissé archaikusnak szcenírozott lány szemszögéből, aki egy horvát falu szélén él a település lakói által kiközösített édesanyjával. Az értelmezés Zsadányi Edit gondolatmenetét folytatja, aki már korábban utalt a „nézőpont”, a nem identitás és az elbeszélőnek a tárgyi világba felszívódó voltára. A *régi házban* (1914) patriarchális családban a nagy építőmester, Ulwing Kristóf irányítja a gyermekek nevelését, de az iskolában is megszerezhetőek azok az érdemek, rangok, amelyek a kapitalista társadalom értékeivé lehetnek, a lányoknak azonban csak a háztartási munka, zenei lecke marad. Az író nő élete végén írt trilógiája, *Az ősi küldött* pedig nagy történelmi elbeszélés, apokaliptikus és eszkatológikus látomás, a benne megrajzolt egyszerre pogány, ugyanakkor keresztény nemzetjellem, a komp-lét megrajzolásával, ugyanakkor a szereplő eszmélkedésének folyamataként ábrázolt „tudatregény” is.

(3. Bevezető a „monumentális giccs” olvasásába. Erdős Renée prózája) Az értekezés szerzője szerint Erdős regényeivel kapcsolatban, hogy nem annyira erotikus (regény)író volt Erdős Renée, hanem író, aki (a) családragényeinek alapjává nem a több nemzedéken keresztülívelő gazdasági felhalmozást, hanyatlást tette meg – hiszen ezeket a szereplőket az anyagi jólét jellemzi –, hanem azt, hogy különösen a nők és (kevésbé) a férfiak miként és hogyan találhatják meg szexuálisan boldogulásukat. (b) Az, hogy a regények kritikai megítélése ennyire szélsőséges módon artikulálódik, vagyis hogy egyszerre értelmeződhetnek az irodalmi beszédben megnyilatkozó „felforgató” és „megerősítő” narratívumokként, a szövegbeli stratégiák jellegéből fakadhat. A regényekben a nemzedékek összeütközésének alapjául a nyelvileg artikulált világértelmezések szolgálnak, nem siratva el semmiféle a múltban és jelenben meglévő szemléletet, hiszen a hősnőktől elvárt identifikációs kísérletek inkább csak a tragédiát mélyítik el, mintsem a menekülés útjává válhatnának a nőiség elől vagy a nőiségért. A családragény műfajával kapcsolatban átfogó értelmezésre kerül Erdős egész életműve, az interpretációban több, ma már kevésbé ismert regénye szerepel. Külön elemzés tárgyát képezi négy korabeli bestsellere: a *Santerra bíboros* (1922), *A nagy sikoly* (1923), a *Borsóhercegnő* (1923) végül a *Báró Herzfeld Clarissz* (1926) című regényei.

(4. Történelmi bestsellerek szerzője. Gulácsy Irén) Nemcsak Gulácsy Irén *Fekete vőlegények* (1927) című regénye vonzott széles olvasóközönséget, népszerűek voltak ebből a szempontból más író művei. (a) A női történelmi regények nagy keletje különböző okokkal magyarázható: a szövegek a szexualitást radikálisan explicitté tették (gyakori ezekben a művekben a hősnő elcsábítása vagy megerőszakolása), bennük a nők történelembe való beíródása hangsúlyos, és a történelem „mimetikus” értelmezését sugalló regényekkel szemben az írók regényei különös módon írják át a történelmi regények paradigmáit, középpontba helyezve a nők emocionális vívódásait a hazaszeretet összefüggésében. A jelenkori történelmi regények és a történelmi narratívumok iránti irodalom – és történelemtudományi érdeklődés újra elgondolhatóvá tette a múltbeli és egykori elbeszélések valóságosságát, igazságát, fikcionalitását, a nagy elbeszélések iránti bizalmatlanságot, a specifikusan női történetírást. (b) A történelmi regényekkel kapcsolatos ellenszenv helyett e fejezetben újraolvasásra kerülő Gulácsy regény például a *Jezabelé* (1944), amelynek főszereplőjének helye a szövegben a kalandornőé, aki bebarangolja a kultúra egész szövegtestét, a nemi kapcsolatokat áthágó nő alakja, és a társadalmi szerkezetben a halott nő teste, az ellentmondások megszólaltatója, az idegen nőé („Kotromanics sarjadék”), kétértékű karakter, a patriarchális társadalom öngyűlölő femme fatale-ja, a maszkulinnak tartott nő.

(5. *Multikulturalitás, (poszt)kolonialitás, emigrációs lét. Földes Jolán, a transzkulturális író*) (a) Magyar nyelven írt műveiben néhol bensőséges viszonyban lévő, néhol egymást stigmatizáló egyének közösségeként jelenik meg a nemzet és a haza, s az említett közösségek által meghatározott realitások között egyensúlyozva próbálnak érvényesülni a szereplők (rosszul vagy jól), megmutatva azokat a réseket, amiknek révén sokszor fájdalmasan kell megteremteniük új identitásukat. (b) Bhabha már korábban felhívta a figyelmet, hogy a külvárosok, kolóniák, vándorok, menekültek népét szűkebben nem sorolták a nemzet nagy családjába, annak határai megjelenítésében nagy szerepet játszanak, elbeszéléseik pedig a (poszt)modern korban bekerülhetnek a történelem centrumába, arra figyelmeztetve, hogy a modern város története máshol történik, mint ahogyan korábban definiálni próbálták. (c) *A halászó macska uccája* (1936) nemzetközi sikerének egyik oka valószínűleg éppen a terek megjelenítésének metaforikus voltában keresendő, azok szerkezete meglehetősen többet mond, mint a reális vonatkozások azonosíthatósága, felfedezése, megtalálása; inkább ezeknek szimbolikus elkülönülése, felépítése, elhelyezkedése utal a benne élők társadalomban elfoglalt helyzetére. A forgalmas útvonalak mellett megbúvó sikátorban megrekedt élet a környéken élő emigránsok életének alapvető tapasztalata, hiába van ugyanis térben a főváros centrumában az utca, innen alig mozdulnak ki az emigránsok, a mindennapi élet tragédiái főleg itt zajlanak le. A térbeli átalakítás, a tér megváltoztatása kérdésének kiemelkedő fontosságát mások is érzékelik: a tulajdonosnőnek a szálloda bankár lakta szobájának átfestéséhez fűződő tervei annak függvényében változnak, hogy az öreg bankáron mennyire érződik az emigránsok betegsége („megőrült”), milyen gyakorisággal jár el honfitársaihoz. (c) A regénynek tulajdonított fecsegő jelleg talán a viszonylag rövid mondatok állandó váltakozásából származtatható, esetleg az elbeszélőnek a történettel kapcsolatos, néha meglepően sikerült reflexióiból, a címválasztásból, „a hétköznapi élet” tematikájából. A szokatlan sűrítés eloldja a szövegeket az élőbeszéd határaitól, ugyanazon történetnek permutatív ismétlődései eltávolítják a megnyilatkozás konkrét formáitól. (d) A szöveg szabadon kitölthető a helymeghatározások szempontjából döntő tulajdonnevekkel, a történelmi események kontextusuktól megszabadított történelmi folyamatokként artikulálódnak; a nemzetekre vonatkozó megállapítások általános jellegűek, az idő fogalmának kitágításával manipulál.

(6. *Néhány, a 20. század első felében jelentős könyvsikert elért írónő*) Néhány, a 20. század első felében a bestseller író státuszára emelkedett magyar női alkotó munkásságát (Tutsek Anna, Szederkényi Anna, Bródy Lili, Bozzay Margit, Zsigray Julianna, Mollinár Gizella) áttekintő vázlatos jellegű rövid írás nemcsak az adott szerző legjelentősebbnek

vélhető könyvsikert elért művének bemutatására vállalkozik, hanem kitér – amennyiben azt a terjedelmi korlátok engedik – ezen írók néhány más írására is. A felsorolás természetesen előnyben részesíti az 1930-as évek legelejétől kezdődő időszakot, hiszen ez volt leginkább a sikerírók évtizede, az 1920-as évek legnagyobb példányszámot műveikkel elérő nőírói a már tárgyalásra került Tormay Cécile és leginkább Erdős Renée voltak. Mivel a könyvkiadási adatok nemcsak a magyar nyelvű írások esetében, hanem az angolszász nyelvterületen is, főleg az 1970-es évektől igazán hozzáférhetőek, és napjainkban is a kiadók féltve őrzött üzleti titkai közé tartoznak, a lista nem lehet teljes. Végül meg kell jegyezni, hogy ezeknek a szerzői életműveknek a tanulmányozása a kutatás következő fázisában esetleg iránymutató lehet.